DR. BALÁZS LAJOS*

EMBERKÖZPONTÚ NÉPI TUDÁS A SZÜLETÉS ÉS SZÜLÉS LÉTHELYZETEIBEN

Kulcsszavak: *emberközpontú tudomány, szülés és születés léthelyzetei, stratégiai kultúra, az anyaméh az első ökológiai környezet, prenatalis medicina*

Előadásom szerény kopogtatás az idei konferencia nagyra és tágra méretezett ajtaján. Én az örökérvényű emberközpontú tudomány általános iskolai szintű tudását csempésem be a Magyar Tudományos Akadémia által ajánlott, történelmi időben behatárolt tematika körébe. Azt a fajta tudást idézem meg, amely nélkül a mai tudomány, legalábbis azon a sávon, amelyiken járni igyekeztem, vitathatatlanul hozzájárult a magas tudomány 20–21. századi emberi teljesítményéhez, *emberközpontúvá* válásához. Látszatra nem az elvont tudomány rendszerébe, áramkörébe tartozik az, amit itt most védelmezek – a szülés és születés népi kultúrája –, de nem is idegen tőle. A népi szokáskultúra kutatása során azt tapasztaltam, hogy civilizálódó kortárs világunkban is csaknem annyira ritualizált, vitatott a szülés és születés folyamata, mint a hagyományos közösségekben. De az is lehet, hogy méginkább. És számomra éppen ez a tapadási pont, amiért beneveztem a konferenciára. Nem kanonizált megismerés, nem akadémikusi, professzori, főorvosi tudás, amelyről beszélek, viszont emberközpontú, kimunkálásának évezredei, évszázadai alatt alig minősült fölöslegesnek és erkölcstelennek, ezek pedig olyan erények, melyek nem mondhatók el egyértelműen a magas tudományról. Hogy mire gondolok, azt máris a címbe foglalt téma egy példájával jelzem: a 60-as évek derekán európai botrány kerekedett abból, hogy az NSZK-ban valamely gyógyszergyár fogamzásgátló tablettát dobott a piacra. Hamarosan felkapott áru lett. Alig telt el egy esztendő, és sorra születtek a torz, rút, testi fogyatékokkal világra jött gyermekek, megnőtt a korai gyermekhalandóság, várandósanya-halandóság.

A probléma másik vetületét is szóba hozom, amely egyben a tudomány kritikus megítélése is lehet. A szülés és születés kérdése majdnem egyidős az emberrel, „ám a minőségére vonatkozó kérdések vizsgálata még úgyszólván gyermekcipőben jár”¹ – írja Kisdi Barbara 2015-ben magyarországi állapotokra reflektálva. „A nemzetközi vizsgálatokat – érvel Kisdi – csak a 80-as évektől követték a magyarországi kutatások, amelyek teret engedtek a reprodukció elméleteinek, az erről való társadalmi gondolkodásnak, a várandóság, a szoptatás, illetve a korai kötődés új kérdéseinek, a nemi szerepek problematikájának, illetve az újszülött társadalmi értékelésének és befogadásának, hangsúlyaikat azonban – tudományos érdeklődésükből, meg-

* BALÁZS Lajos (1939), PhD, néprajzkutató, a Sapientia EMTE nyugalmazott docense. E-mail: balazslajos@uni.sapientia.ro.

1 KISDI Barbara: *Bevezető – a szülés és születés mint társadalomtudományi téma* = Uő: *Létkérdések a születés körül*. L'Harmattan, Bp., 2015. 7–17.

közelítésmódjaikból és módszereikből adódóan – valamennyien máshova helyezik.”² Nem tisztem bírálni az orvostudomány e téren szóvá tett viszonyulását, de a szülés és születés paraszti kultúrájának ismeretében mégis sérelmezem a tudományos érdeklődés viszonylagos lanyhaságát, késedelmeskedését az időben, a népi kultúra sokat megélt, évszázados tapasztalati tudásával szemben. Ha mindez nem így történik, a szülés és születés számtalan nyavalyája, nyomorúsága nem sújtotta volna az emberiséget. A paraszti társadalomban nem rögzült volna még a 20. században is ama középkori szemlélet, amely sajnálattal, de keserűség nélkül, belenyugvással könyvelte el sok gyermek elvesztését még csecsemőkorban. Ezt illusztrálандó, egy élményemet idézem: vonattal utaztam Csíkszereda felé. A velem átellenben levő padon egy parasztasszony pólyás kicsinyét babusgatta. Hányat szült eddig? – kérdeztem. Ez a 12-ik, válaszolta. És mind élnek? – kérdeztem ámulatomban. Nem, fele meghalt, válaszolta egészen természetesen hangon. Bizonyára az én arcom rándult össze. Mire ő: Mit csináljunk, nekünk az a dolgunk, hogy szüljünk, s aztán a Jóisten eldönti, hogy melyik kell neki, s melyik nem.

Meglátásomat az emberi sorsfordulások – születés, házasság, elmúlás – kutatásának mintegy 45 évnyi tapasztalatára, pontosabban, a népi bölcsesség mélységeire alapozom. Igaz, ez a kultúra tapasztalati kultúra: nem rendelkezik tételes elméletekkel, hipotézisekkel, rafinált praxissal, csak primitív tudója a szülés és születés anatómiájának, viszont hagyományos jellege ellenére sem kövület: ellenkezőleg, helyzeteket felismerő gyakorlatias tudás. Ugyanakkor erkölcsös tudás is, ami nem mindig mondható el, mint mondám, a tudományos igényű tudásról. És végül, stratégiai, vagyis távlatokban gondolkodó, perspektivikus tudás, amelynek egészen finom rezzenéseit is számba vettem. Az elemzések során ráéreztem arra, hogy eme tudás több vonatkozásban is korszerű lehet, *ha eszmeiségére figyelünk* (kiemelés általam), és nem a mai nagyon műszerelt, krómozott, rozsdamentesacél-eszközökkel felszerelt szülőszobák állományát tekintjük mérvadónak. Ennek a látásnak a lényege az, hogy ambíciója ma sem maradt le a magas tudománytól: keresni és megoldást találni az emberi lét újra és újra felmerülő kérdéseire, magára az életre, azért, hogy létezhesen, de nemcsak ma, hanem távlata is legyen.

Húszperces előadásomban nem vehetek mindent bonckés alá meglátásaim igazolására. A szülés és születés három fontos időszakából a szülés prenatális, pontosabban preliminaris, liminális, majd posztliminális időszakát emelem ki, bevallom, ezt is elnagyolva. Ez nagyjából egybeesik a van Gennep-i sorsforduló rítusmodellszakaszaival.

Először is, a szülés és születés paraszti kultúráját stratégiai kultúrának tekintem azért, mert a gyermek nemzését a fogamzás pillanatától követi. Legszebb példa gyanánt azt a tényt említem, hogy az orvostudomány előtt évszázadokkal rájött arra, hogy a magzat az anyaméhben állandó kapcsolatban van a környezetével, és ebben a közvetítő szerepet az anya valósítja meg öt érzékszervén keresztül.³ Csupán egy-két példát említek: „Ne nézze a rútat; Ne bámuljon meg félszeg gyermeket; Ne csodálkozzon elferdített, idomtalan, fekélyes végtagú koldusokon. Ne tartózkodjon veszekedő, káromkodó, durva szavakat beszélők környezetben. Tartózkodjon az ingerlő, kellemetlen illatoktól, szagoktól. Ne egyen abból, amiről tudja, hogy nem esik jól, hogy nem szereti. Ne simogasson, ne tapintson, ne vegyen az ölébe szőrös – macska, kutya – állatot, ezeket ne tartsa a lakásban”. (Ez utóbbira az orvosi könyvek is figyelmeztetnek, mondom, a kutya-, macskatartás divatja okán.)

2 Uo.

3 Vö. RAFFAI Jenő: *Megfogantam, tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben*. Útmutató, Bp., 1997. 121.

Micsoda primitív észjárás – mondhatja bárki. Csakhogy ezeknek igazát a tudomány utólag igazolta. És még sok minden mást.

Sajátos ennek a rendszernek a didaktikája. Az orvosi, egészségügyi könyvek, tájékoztatók tartalmaznak a fentiekhez hasonló megállapításokat⁴, csakhogy az indoklások ilyen formán hangzanak: a várandósság ideje alatt szerzett „negatív hatások a csecsemőre kihatnak”. Tehát a rációhoz szólnak, az értelemre, az elképzelhető rosszra apellálnak. A paraszti tiltó hiedelmek nyelvezete viszont a következmények konkrét megjelenítésével az érzelmekre hat: „Ne végy az öledbe kutyát, macskát, ne rúg beléjük, mert szőrös lesz a gyermeked!” Az általánosságban és elvontan fogalmazó, alig megjegyezhető, memorizálható szakorvosi stílussal szemben – pl. csökkenti a magzat oxigénellátását..., fejlődési rendellenességet idézhet elő..., előfordulhat egy toxoplazma-élősködő stb. – a népi tiltás a megszegés egyenes következményét szenzorálisan vetíti elő, azzal sokkol. Más szóval, az egyik valószínűségről, a másik biztos következményről beszél. Éppen úgy, mint a mesében teszik a hőssel: ha betartja az intelmeket, győzedelmeskedik, ha pedig nem, halál fia lesz.

A magára utalt parasztasszony nem tudhatott tételes elméleti, ok-okozati összefüggéseket megfogalmazni, de tapasztalati kultúrája alapján a kihordás ideje alatt a tiltások, intelmek rendszere szerint volt köteles élni, és élt is azért, hogy „magzata lenne ép, az Isten dicsőségére és az emberek örömére”⁵. Ezt a mondatot, amelyet rögtönzött éjszakai imáiban záradék gyanánt fogalmazott meg, az eszményi emberteremtés ideológiájának tekintem, és meglátom benne Eliade ama egyetemes érvényű következtetését, mely szerint a keresztény ember az égi béke és földi béke harmóniájának megteremtésére törekszik.⁶ A mi esetünkben az isteni elvárás és a társadalmi elvárás harmóniájáról van szó, amely nem esik messze az *ép testben ép lélek* görög–latin embereszménytől. Az élet kényszere rávezette a paraszti közösségeket arra, hogy koruk helyzeti műveltségéből megalkossák koruk szellemi „ultrahangkészülékét”. Vagyis megpróbálta látni, kezelni és védelmezni a rúttól, a rossztól, a romlástól a láthatatlant, és megfogalmazni a maga primitív, sarkított, ám plasztikus nyelvezetén azt, amit Andrek Andrea *A kompetens magzat* című tanulmányában így fogalmazott meg: „A terhesség az ember első individuális ökológiai helyzete, az anyaméh pedig az első ökológiai környezet”.⁷

A születés hiedelmeinek kutatása során számomra feltárult egy egészen kifinomult, irracionálisnak tűnő, emberközpontú tudás, mely a magzat és környezete, magzat és anya viszonyát tükrözi, és amelyre, hansúlyozom, az orvostudomány a múlt század 60-as éveiben jött rá. Más szóval, a népi műveltség saját ráérzésével, tapasztalatával az évszázadok során „felfedezte” azt, amit a prenatalis medicina a 20. század második felében fedezett fel Amerikában: hogy az anya és magzata között, a magzat és környezete között organikus kapcsolat létezik, működik, és ebben az anya a mediátor. A magzat életéről alkotott népi műveltség abban is megelőzte a tudományt, hogy kialakította a felelős anya lelkivilágát, a prenatalis pszichológiát, amely túl-

4 Vö. Rita L. ATKINSON–Richard C. ATKINSON–Edward E. SMITH–Dary J. BEM: *Pszichológia*. Ford. BODOR Péter–CSIBRA Gergely–CSONTOS Anikó. Osiris, Bp., 1996; ANDREK Andrea: *A kompetens magzat = A megtermékenyítéstől a társadalomig: Az ember, a kultúra és a társadalom prenatalis dimenziói*. Szerk. HORVÁTH Ildikó–HIDAS György. Dinasztia, Bp., 1997; ELISABETH FENWICK: *Kismamák nagykönyve*. Ford. HONTI Katalin–HONTI Mária–SARKADI Borbála. Officina Nova, Bp., 1993.

5 Vö. BALÁZS Lajos: *Terhesség = Uő: Szeretet fogott el a gyermek iránt: A születés szokásvilága Csík-szentdomokoson*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2013. 43–56.

6 Vö. MIRCEA ELIADE: *A szent és a profán*. Európa, Bp., 1987. 58–60.

7 ANDREK: i. m. 9–21.

mutat azon, hogy a baba csak egy vegetatív lény, hogy az anya nem tesz egyebet, csak kihordja magzatát, vagyis terhességének passzív elszenvédője. A paraszti tudás „vétké” abban mutatkozik, hogy meglátásait hiedelmei rendszerében, annak alapján fogalmazta meg, viszont máig óriási előnye és erénye, hogy kialakította a várandós anyában a mindenre kiterjedő önkontrollt, a készenléti állapot tudatát, a két emberért való felelősség erkölcsi kötelezettségét. Orvosi szakkönyveket olvasva, ma sem látom bennük teljességében a szem, a fül, az orr, a száj, a tapintás, ízlelés körültekintő tilalomrendszerét. Az orvostudomány fennén hangoztatja a gyógyításban (jogosan) a megelőzés fontosságát. Kérdezem, a fenti tilalmak nem egy preventív kultúra rendszere, amelyet a várandós nőnek/asszonynak erkölcsi kötelessége betartani?

A liminális, posztliminális állapot terén is megtapasztaltam a megoldások keresésének, megtalálásának az ambícióját. A változatos szülési módok választásának és alkalmazásának szabadságára gondolok. Arra, amire a kórházi szülés nem nyújt alkalmat, ezért a parasztasszonyok ma sem kedvelik az ottani szülést, miképpen a meghalást sem. A leggyakoribb a hanyatt fekvés szülés, de szültek állva, az ágyfőbe kapaszkodva, két szék szélére ülve, guggolva, ritkán térdén is. Ki melyiket választotta. Számoltak a megtapasztalt balesetekkel, helyzeti bajokkal is: a gyermek tejének, álmának biztosítása, védelme, az anya mellének megkelelése a túl sok tej termelése következtében, a gyermek csipásodása stb. Valamennyi sarkalatos stratégiai kérdés. (Nem több mint 10 éve finn kutató orvosok visszaigazolták az anya nyálának gyógyhatását a csipára.)

A könnyű szülés módszerét is ebben a kultúrában találták fel: mosófazékban vizet forraltak, egy-két marék szénamurhát (virágzirom-hulladék) dobta bele, és a szülés óráját, perceit váró asszonyt föléje állították bokáig érő rokolyában, hogy „gőzölje fel magát addig, amíg szépen kinyílt a test, és könnyen kicsusszant a gyermek”.

Egyébként a két tudás „szakszókincsének” kölcsönösen alacsony szintű ismerete is oka az egymásra figyelés, emberre figyelés egyenletlenségének. A tudomány szakszókincsét nem ismeri a paraszti kultúra (noha némi fejlődés – nem ritkán komikus kicsengésű – tapasztalható: pl. DNS-vizsgálat = Dénes-vizsgálat, nemi ciklus = nemi ciprus, az előjáték = *előjáték*, a sanker = *sántérbetegség*, mivel a férfiak a munkatelepekről, románul şantierről hozták haza – a népi etimológia remek példái). És fordítva, a szexológia, szexuáletika, szexuálpedagógia, kriminológia stb. nem ismeri, illetve kevésbé használja a paraszti nemi kultúra allegorikus-metaforikus nyelvét, nyelvezetét (pl. *szégyenvirág* = havi vérzés⁸, *baszapurdé* = növényi ajzószer). De mit jelent az a közlés, hogy „az alsó felemből botanikus kertet csináltam”? Hogyan, miért, miből? stb., a kérdések sokaságát generálja: egy tragédiába forduló, börtönnel is büntetendő titkot takar, amelynek „alkotója” a Ceauşescu-féle embertelen abortusztörvény vallatómódszere volt. (...)

Ezek a szavak, kifejezések az elaboráltság, a kimunkálás, csiszolás jegyeit, a kifinomult absztrahálás, képzettársítás folyamatát tükrözik, a tudományos szakszavak népi változatai, szinonimái, frazeológiai elemei, melyekkel a magyar nyelv kifejezőereje gazdagodott és erősödött,⁹ mert az ember egy-egy valós helyzetére metaforikusan világított rá.

8 Szép metafora a román megnevezés is: *ruşinea fetei*, vagyis *a leány szégyene*.

9 Lásd BERNÁTH Béla: *A szerelem titkos nyelvén*. Gondolat, Bp., 1986; VARGYAS Lajos: *Szerelmi-erotikus szimbólika a népköltészetben = Erósz a folkórában*. Szerk. HOPPÁL Mihály–SZEPES Erika. Szépirodalmi, Bp., 1987. 20–39; NAGY Olga: *A szerelem témái a népmesében*. Művelődés XXXIV(1981). 4. sz. 29–31; 8–9. sz. 60–62; 10. sz. 31–33; XXXV(1982). 3. sz. 30–31; VAJDA Mária: *Hol a világ*

Éppen az emberre irányuló tudomány tökéletesebbé tételéért kívánatos volna az orvos-tudomány hangsúlyosabb közeledése a tapasztalati tudáshoz. Ezt valloam a teológiáról is, a népi vallásosság irányába.

ANTHROPOCENTRIC FOLK KNOWLEDGE IN EXISTENTIAL SITUATIONS OF BIRTH AND GIVING BIRTH

Keywords: *anthropocentric science, existential situations of birth and giving birth, strategic culture, the womb as the first ecological environment, prenatal medicine*

The study refuses the one-sided view according to which only high science, specifically medicine is anthropocentric. It starts from the view based on extensive ethnographic and anthropological research that in our civilized contemporary world the process of giving birth and birth is almost as ritualized as in traditional communities. The folk culture of giving birth encompasses non-canonized cognition rather than academic knowledge, but it is also anthropocentric; during the millennia and centuries of its formation it has hardly proved to be useless or immoral. These are virtues that cannot be unequivocally said about high science. The study points at the relative laxity and delays of science in contrast with the centuries-old pragmatic experience of folk culture, based on a great deal of suffering.

CUNOAȘTEREA POPULARĂ ÎN STĂRILE EXISTENȚIALE ALE NAȘTERII

Cuvinte-cheie: *știință antropocentristă, situațiile existențiale ale nașterii, cultură strategică, matca – primul mediu ecologic, medicina prenatală*

Lucrarea este o negare a afirmației unilaterale că numai știința înaltă, cea medicală în speță, ar fi antropocentristă. Argumentația autorului se bazează pe aprofundate cercetări etnografice, antropologice din care reiese că și în lumea noastră contemporană nașterea este tot atât de ritualizată ca și în comunitățile tradiționale. Este adevărat că nașterea în aceste medii nu este o cunoaștere canonizată, nu este o cunoaștere academică supraprofesională, este însă concentrată asupra omului, experimentată, mereu îmbogățită, și, în decursul secolelor rar s-a întâmplat să fie inutilă și imorală. Virtuți care nu se pot spune fără dubii despre științele înalte. Sunt regretabile întârzierile, relativele delăsări ale științei în timp față de cultura populară pragmatică, dobândită prin suferințe seculare.

közepre? Parasztvallomások a szerelemről. Erdei Ferenc Művelődési Központ, Kecskemét, 1988. 183–217.